

Steen Gade * Bjarne Corydon * Nina Eg Hansen * Jacob Andersen * Henrik Dahl * Kirsten Jensen

Europæisk Offentlighed

-fra utopi til realistisk vision

Debatudspil om demokratiet og den offentlige politiske diskussion i Europa

Debatbogen er forfattet af

MF og initiativtager til Nyt Europa, Steen Gade
stud. scient. pol. Bjarne Corydon
informationsmedarbejder Nina Eg Hansen
journalist og forfatter Jacob Andersen
sociolog og forfatter Henrik Dahl
medlem af Europa-Parlamentet Kirsten Jensen

Indholdsfortegnelse

Europæisk offentlighed - en indledning	3
Den offentlige mening om offentligheden	3
Offentlighed og demokrati	5
Udvikling og udfordring af demokratiet	6
Emnemæssigt og kulturelt opdelte offentligheder	8
Respekt for forskelligheder	10
Flere veje til en bedre offentlig debat	11
Offentlighedens funktion	12
Tendenser i offentligheden	14
Dansk EU-debat	16
Skævheder i deltagelsen?	17
Hvordan styrkes offentligheden? - Nyt Europas forslag	19
1. Folketinget skal ændre arbejdsgang i EU-sagerne	19
2. Den europæiske dimension i de folkevalgtes arbejde skal styrkes	20
3. En fortsat dansk indsats for større åbenhed	21
4. Pressen skal bidrage mere til offentlighedernes sammenvævning	22
5. NGO'ere og andre folkelige organisationers europæiske arbejde skal styrkes	23
6. Modvirkning af opsplitning i et Over-Europa og et Under-Europa	24
7. Nye redskaber til folkelig inddragelse - åbne del-offentligheder	24
Litteratur	26

Europæisk offentlighed - en indledning

Dette udspil handler om *europæisk offentlighed*. Vi ønsker at give et bidrag til den *brede* offentlighedsdebat om udveksling af begrundede holdninger og interesser - eller mangel på samme - i europæisk sammenhæng. Den forholdsvis *snævre* offentlighedsdebat om adgangen til diverse EU-dokumenter, som med rette også optager sindene, vil vi derfor kun i begrænset omfang komme ind på. Spørgsmålet om europæisk offentlighed er som udgangspunkt temmeligt abstrakt, men ikke desto mindre spiller det ofte en hovedrolle i den principielle EU-debat - som regel i snæver sammenhæng med diskussionen af EU's betydning for demokratiet. Debatten når imidlertid ofte til konklusioner, som præges af vanetænkning, fordomme, forsimpning og mere eller mindre slet skjulte dagsordener.

Udspillet har til formål at nå frem til bedre konklusioner på baggrund af et brud med vanetænkningen, et opgør med fordommene og flere nuancer i argumentationen. For at nå dette mål vil vi diskutere, hvilken rolle den offentlige politiske diskussion bør spille - og spiller - for demokratiet i Europa. På den baggrund fremsætter vi en åben dagsorden med en række forslag til, hvordan offentligheden kan gives bedre vilkår i EU-samarbejdet.

Den offentlige mening om offentligheden

Der er almindelig enighed om, at den europæiske offentlighed er meget svag eller nærmest ikke-eksisterende. For en umiddelbar betragtning er det da også indlysende, at den offentlige debat, som findes inden for grænserne af de 15 medlemslande, ikke har en europæisk pendant, som udfolder sig på tværs af grænserne. Det skyldes blandt andet manglen på fælles sprog og medier. Og for så vidt som et velfungerende demokrati er afhængigt af en velfungerende offentlighed, når man hurtigt frem til den konklusion, at så længe der ikke er nogen europæisk offentlighed, kan der heller ikke udvikles noget europæisk demokrati.

Traditionelt har den iagttagelse ført til to forskellige reaktioner. På den ene side reagerer unionsmodstanderne ved at opfatte enhver suverænitetsafgivelse fra Danmark til EU som en demokratisk svækkelse. Den mere eller mindre skjulte dagsorden er klar: Hvis nationalstaterne har monopol på offentligheden, får de også patent på demokratiet - og udviklingen af det europæiske samarbejde bliver synonymt med et stadigt større demokratisk underskud.

Blandt jubel-føderalistiske EU-tilhængere finder man den stik modsatte reaktion. Her går dagsordenen ud på at lade EU overtage staternes offentlighedsmonopol, blandt andet gennem skabelsen af en europæisk forbundsstat og ved hjælp af diverse former for gumpetung indoktrinering, såsom flag, hymner eller fælles olympisk deltagelse.

I Danmark kender vi mest til det første ræsonnement, formentlig fordi afstanden mellem den svage europæiske offentlighed og forestillingen om den danske højskole-opflaskede, homogene og velfærdsvante offentlighed er så stor.

Det andet ræsonnement fungerer mest som et skræmmebillede, der stiver det første af. Et billede, der skræmmer, fordi det enten forekommer urealistisk, urimeligt langt fremme i tid eller uønskværdigt for alle, der ikke vil en EU-stat.

Det betyder, at de mere moderate danske tilhængere af det europæiske samarbejde som oftest bliver svage i mælet, når talen falder på den (manglende) europæiske offentlighed. Det gælder både til familiefester og i debatpaneler. Som regel ender debatten med, at de EU-positive fremhæver samarbejdets mere håndfaste fordele overfor de EU-negatives kritik af problemerne med offentligheden og det demokratiske underskud. De fordele, der fremhæves, varierer alt efter, hvem der forsværer EU-samarbejdet. Nogen lægger vægt på bacon-eksporten, andre på mulighederne for grænseoverskridende miljøbeskyttelse - og de fleste på fred og stabilitet.

Den danske debat om europæisk offentlighed er på den måde kørt fast. Enten behandles emnet fra et udgangspunkt, som på forhånd udelukker, at man forholder sig konstruktivt til dets løsning - eller også druknes enhver tale om problemer i en lang opremsning af fordele ved samarbejdet.

Derfor ønsker vi at tage debatten forfra. Hvordan er sammenhængen egentlig mellem offentlighed og demokrati? Hvad betyder det, når vi taler om "offentligheden"? Hvordan ser det ud med den europæiske offentlighed, hvis man kigger virkeligheden fordomsfrit efter i sømmene - i stedet for at holde sig til klichéerne?

Offentlighed og demokrati

Diskussionen om europæisk offentlighed hænger tæt sammen med diskussionen om demokrati i EU-samarbejdet. Kort sagt bunder ønsket om en mere velfungerende europæisk offentlighed som regel i ønsket om et mere velfungerende europæisk demokrati.

Men på hvilken måde hænger spørgsmålet om demokratiets funktion mere præcist sammen med spørgsmålet om offentlighedens funktion? For at udrede dette spørgsmål er det nødvendigt at tage en kort omvej rundt om en diskussion af demokratiets forskellige aspekter og det berømte “demokratiske underskud”.

I Danmark har der traditionelt været en ganske levende demokrati-debat. Synspunkterne har etableret sig i to lejre. Den første omkring teologen Hal Kochs forståelse af demokrati som en *livsform*, der udfolder sig i *samtalen*. Den anden omkring juristen Alf Ross’ definition af demokrati som en procedure centreret omkring et *flertalsstyre*, der først og fremmest afhænger af velfungerende demokratiske institutioner.

Det er oplagt, at forventningerne til offentlighedens rolle bliver større, jo mere vægt man lægger på Hal Kochs synspunkt, hvor den offentlige demokratiske samtale opfattes som central. Derfor er en svag europæisk offentlighed ud fra det Koch’ske synspunkt et indlysende demokratisk problem for EU-samarbejdet. Når der i tilknytning til EU tales om et demokratisk underskud, er det imidlertid lige så ofte i forbindelse med en demokratiopfattelse, der ligger tæt på Alf Ross’ synspunkter. Det er tilfældet, når det kritiseres, at Kommissionen ikke er en “rigtig” regering, som står “rigtigt” til ansvar, overfor de “rigtige” folkevalgte organer.

De to synspunkter har ofte optrådt som konkurrerende perspektiver på demokrati. Der er ført lange og komplicerede diskussioner om, hvilket aspekt der er demokratiets inderste og vigtigste kerne. Vi mener imidlertid, at “den demokratiske samtale” og “de demokratiske institutioner” snarere er to forskellige, nødvendige - og i høj grad forenelige - aspekter ved demokratiet, end de er hinandens alternativer. Debatten bliver derfor langt mere interessant, hvis man vender sig væk fra et enten-eller-spørgsmål og henimod et pragmatisk både-og-spørgsmål om, hvordan de to aspekter fremelskes i sammenhæng.¹

På baggrund af en traditionel demokratiopfattelse ser det umiddelbart ud, som om overførelsen af beslutningskompetence fra nationalstaterne til EU betyder røde tal på bundlinjen i det demokratiske regnskab. I det hele taget kan man sige, at resultatet kommer til at minde meget om de typiske synspunkter, der blev refereret ovenfor: Der dukker demokratiske problemer op i synsfeltet, så snart *EU ikke ligner en (vesteuropæisk) stat*. Løsningsforslagene er velkendte: Enten ønsker man udviklingen rullet frem mod en ny europæisk stat eller tilbage til de suveræne stater fra gamle dage.

Udover elementerne *offentlighed* og *institutioner* må et velfungerende demokrati - i det mindste set fra et centrum-venstre synspunkt - også indeholde et tredje aspekt, som drejer sig om fællesskabets beslutningskapacitet, eller dets "demokratiske råderum". Det demokratiske råderums størrelse afhænger ganske enkelt af, hvilke beslutninger det demokratiske fællesskab har mulighed for at træffe.

Der kan derfor udmærket opstå et demokratisk underskud, selvom det lykkes at sammenkæde en veludviklet offentlighed med sunde demokratiske institutioner. Det sker, hvis det demokratiske råderum indskrænkes af forskellige former for gensidig afhængighed mellem staterne, hvis der opstår nye grænseoverskridende problemer - eller hvis store staters dominans begrænser mindre staters demokratiske råderum. Den demokratiske samtale klinger hult og de demokratiske institutioner tømmes for mening, når der hverken er noget at snakke eller stemme om, fordi uregulerede markeds kræfter, grænseoverskridende problemer eller stormagtsdiplomati afgør udfaldet af de vigtigste spørgsmål.

Offentligheden er således ét af demokratiets tre aspekter. Offentligheden må imidlertid analyseres og vurderes i sammenhæng med de andre to aspekter. I et velfungerende demokrati svejses de tre aspekter sammen, sådan at det demokratiske råderum udfyldes af en levende offentlighed, der bliver i stand til at producere retfærdige beslutninger, når den reguleres af velsmurte demokratiske institutioners spilleregler. Ingen af de tre aspekter giver demokratisk mening uden sammenhæng med de to øvrige.

Udviklingen i Norge efter folkeafstemningen om EU-medlemskab i 1994 udstiller det utilstrækkelige i en strategi, som ikke har øje for betydningen af det demokratiske råderums sammenhæng med de demokratiske institutioner og offentligheden. Norge har af hensyn til sit behov for markedsadgang til EU tilsluttet sig det indre marked gennem EØS-samarbejdet, men afvist at være med til at fylde det demokratiske råderum i samarbejdet ud. Det har betydet, at offentligheden er blevet ladt i stikken. I 1997 havde Norge overtaget ca. 2000 retsakter fra EU. Beslutningerne om Norges forhold til det indre marked træffes imidlertid i lukkede cirkler. Desuden har private særinteresser overhalet offentlighedens repræsentanter indenom. Sverige har seks offentlige repræsentanter i Bruxelles for hver privat lobbyist. I Norge er forholdet to til én. Efter folkeafstemningerne i 1994 gik norsk og svensk presse i hver sin retning. Der er i dag 4 norske pressefolk i Bruxelles mod 31 svenske. Resultatet er, at den offentlige debat om Europa stort set er forstummet i Norge. Befolkningen debatterer ikke de beslutninger, de bindes afⁱⁱ.

Udvikling og udfordring af demokratiet

Demokratiets tre aspekter hænger sammen, og derfor opstår der forvirring, når de rykkes fra hinanden. Det er netop det, der sker i disse år, fordi de europæiske samfund i stigende grad styres ved et samspil mellem forskellige fællesskabsniveauer. I det gammelkendte europæiske statssystem satte staternes suverænitet rammen for det demokratiske råderum, som derfor udfyldtes af nationale offentligheder, der blev reguleret af nationale demokratiske institutioner. Dette system er blevet afløst af en styreform, hvor det demokratiske råderum i langt højere grad er spredt ud mellem overstatslige, statslige, regionale og

lokale niveauer. Og denne styreform er efter alt at dømme kommet for at blive. Vi lever i en globaliseret verden, hvor det ville betyde en uacceptabel indskrænkning af det demokratiske råderum at vende tilbage til det gamle statssystem. Samtidig tyder meget på, at det ville skabe uoverkommelige problemer med nærhed og legitimitet, hvis man opbyggede en europæisk stat.

“Politik er at ville”, sagde Olof Palme - men, må man tilføje - demokrati er også at kunne. Vurderet i forhold til et system af formelt selvstændige, men mere og mere gensidigt afhængige nationalstater i Europa betyder EU-samarbejdet derfor et betragteligt demokratisk *overskud*, som lektor i statskundskab Gorm Harste har påpegetⁱⁱⁱ. Det skyldes, at det demokratiske råderum genetableres og udvides i samarbejdet.

Amsterdam-traktatens tiltag om miljø, beskæftigelse, forbrugerbeskyttelse og åbenhed er det seneste skridt i retning af øgede muligheder for demokratisk styring af grænseoverskridende problemer og markeds kræfter. At det demokratiske råderum indskrænkes, hvis der er mangel på samarbejde, eller hvis samarbejdet ikke fungerer, står klart, når man tænker tilbage på magtbalancepolitikken i før- og mellemkrigstiden. Og hvis man husker den helt uhæmmede forurening, der ukontrollabelt krydsede grænserne i tresserne. Endelig var den økonomiske nationalisme i halvfjerdserne med til at indskrænke det demokratiske råderum.

På den baggrund er det nødvendigt at se i øjnene, at uanset ,hvor åbent og borgernært vi indretter samfundet i Danmark, så kræves der et stærkt og bindende europæisk samarbejde, når det gælder muligheden for at sikre et rent miljø og en fortsat velstand gennem bæredygtig vækst. Når det gælder skabelse af højere beskæftigelse og sikring af ressourcer til fortsat velfærd i form af et fintmasket socialt sikkerhedsnet. Og når Danmark arbejder for at stabilisere de nye demokratier i Østeuropa og sikre en stærk, grøn stemme i globale klimaforhandlinger. Det ville også være et *demokratisk* problem, hvis vi havde måttet lade stå til på disse punkter - fordi der ikke var demokratisk råderum til at beslutte sig for at løfte opgaverne. Heller ikke i EU-sammenhæng kommer løsningerne af sig selv, men EU-samarbejdet gør, at problemerne og løsningerne overhovedet kan komme på tale. Derfor kan EU-samarbejdet ikke bare give økonomisk, men også demokratisk overskud.

Samtidig er det klart, at den tætte sammensvejsning af det demokratiske råderum, den demokratiske offentlighed og de demokratiske spilleregler er brudt. Det er et problem - eller rettere en udfordring - for demokratiet.

Der er blevet brugt meget energi på den del af udfordringen, som drejer sig om at tilpasse de demokratiske institutioner til det opsplittede demokratiske råderum. Det er på grund af disse tilpasninger, at EU på så mange punkter ikke ligner en stat - og at staterne på flere punkter ikke længere ligner sig selv. Eksempelvis har man erkendt, at overnationale beslutninger i demokratisk henseende ikke på alle punkter kan lignedes med nationale beslutninger. Hensynet til nationalstaternes suveræne sædvaner har gjort det nødvendigt at begrænse flertallets muligheder mere, end det er tilfældet i staterne.

Det er grunden til, at kvalificeret flertal er den almindelige beslutningsform i Ministerrådet. Af samme grund er den gammelkendte demokratiske spilleregul om "én mand én stemme" blevet modificeret i EU-sammenhæng. Borgere fra små lande som Danmark og Holland tæller mere, når stemmewægtene fordeles i Ministerrådet, end borgere fra store lande som Tyskland og Frankrig. Helt præcist tæller én dansker lige så meget som fem tyskere i denne sammenhæng.

På samme måde har man internt i staterne måttet udvikle de nationale, demokratiske spilleregler for at kunne håndtere den overnationale del af det demokratiske råderum. I Danmark har vi skabt og udviklet et parlamentarisk Europaudvalg, som giver regeringen mandat til forhandlingerne i Ministerrådet. I Tyskland har man udviklet den føderale styreform ved at give repræsentanter fra delstaterne mulighed for at deltage i Ministerrådsmøderne, når der behandles sager, som angår dem.

Opfindsomheden har været mindre, når det gælder spørgsmålet om, hvordan offentligheden kan kobles til det opsplittede demokratiske råderum. Som nævnt er diskussionen som regel kørt fast i valget mellem to lige udsigtsløse alternativer: Tilbage til de gamle suveræne stater - eller hen imod én forenet stat. Eksemplerne på, hvordan man har udviklet de demokratiske institutioner, giver imidlertid et fingerpeg om, at problemerne først kan angribes konstruktivt, når man gør sig fri af vaneforestillingerernes spændetrøje.

Emnemæssigt og kulturelt opdelt del-offentligheder

Det første skridt mod en sådan løsrivelse består i at gøre op de vante forestillinger om, hvad der egentlig forstås ved udtrykket *offentlighed*. Begrebet har, skrevet i bestemt form, ofte givet det indtryk, at "offentligheden" var én størrelse eller én institution. Vores påstand er, at dette er en misforståelse. Gorm Harste har påpeget, at forestillingen om én offentlighed stammer fra højbourgeoisiets verden før den franske revolution, og i nyere tid er ideen ifølge Harste bundet til den korte årrække, hvor nationen kunne samles foran én tv-kanal^{iv}. Den tid er uigenkaldeligt forbi. I dag består *offentligheden* i realiteten af en mængde *del-offentligheder*.

Når man henviser til *offentligheden* i Danmark, tænker man som oftest på summen af del-offentligheder. Offentligheden er så at sige et produkt af del-offentlighedernes arbejdsdeling, et netværk af forskellige sammenbundne del-offentligheder. Sammenbindingen kan ske ved, at den samme person deltager i forskellige del-offentligheder, eller ved at et emne engagerer forskellige del-offentligheder. Medierne bidrager til sammenbindingen. I TV og aviser kommer forskellige del-offentligheder til orde og til hinandens kendskab. Ligeledes medvirker de demokratiske institutioner til at binde de forskellige del-offentligheder sammen. Til folketings- og kommunalvalg forsøger mange af del-offentlighederne at gøre sig mere generelt gældende i en indbyrdes konkurrence om opmærksomhed og betydning. I perioder med meget intens politisk opmærksomhed, som under en valgkamp, kan man ligefrem komme tæt på at have én fælles offentlighed. Under normale omstændigheder vil offentligheden dog bestå af en masse

del-offentligheder. Mere præcist vil vi i det følgende arbejde med to typer del-offentligheder: Ennemæssigt opdelte og kulturelt-geografisk afgrænsede del-offentligheder.

Selv i et lille homogent land som Danmark kan man ikke tale om, at der eksisterer én offentlighed. Der findes i stedet et netværk af del-offentligheder, der hver især er samlet omkring forskellige emner og interesser. Tag for eksempel den verserende sag om el-liberaliseringen i Danmark. Denne sag har indtil videre kun interesseret en begrænset del af den danske befolkning. Mange er formentlig slet ikke orienterede om, at sagen overhovedet er på den politiske dagsorden. Sagen har ikke desto mindre afgørende betydning for den danske del-offentlighed, der har engageret sig i debatten. For den miljøinteressede del af offentligheden er reformen vigtig for spørgsmålet om Danmarks opfyldelse af Kyoto-forpligtelserne og for muligheden for at styrke Danmarks rolle som foregangsland på miljø- og energiområdet.

Den enemæssige opsplitning af offentligheden er således forholdsvis nem at få øje på med Danmark som udgangspunkt. Den kulturelle opsplitning kender vi derimod ikke så meget til som andre lande. Selv om det i mange tilfælde kan gøre en stor forskel, om man befinder sig på den ene eller den anden side af Valby bakke, er danskerne enestående ens i forhold til befolkningen i de fleste andre europæiske lande. Tager man imidlertid udgangspunkt i resten af den europæiske virkelighed, ser man, at offentligheden også i mange tilfælde opsplittes i geografisk-kulturelt afgrænsede del-offentligheder. Den belgiske offentlighed indeholder flamske og wallonske del-offentligheder. Den spanske, catalanske og baskiske. Den franske indeholder bretonske og korsikanske, og den britiske har skotske og waliske del-offentligheder. Den italienske er opdelt i nord- og syd-italienske, og den tyske i østtyske og vesttyske del-offentligheder.

Eksemplerne viser, at borgere i politiske fællesskaber udenfor Danmark meget ofte debatterer fælles anliggender hver for sig - i kulturelt afgrænsede del-offentligheder. Men ofte er opsplitningen forbundet med bitre konflikter, som giver anledning til almindelig skepsis over for ethvert forsøg på at forbinde kulturelt forskellige befolkningsgrupper i politiske fællesskaber. Denne konklusion er imidlertid forhastet og forkert. Rent logisk er der kun to alternativer til politiske fællesskaber, som inkluderer flere forskellige kulturelle identiteter: Enten at lade hver enkelt befolkningsgruppe organisere sig hver for sig uden gensidige forbindelser og forpligtelser. Eller at forsøge at fortrænge de hidtidige kulturelle identiteter med én ny fælles kulturel identitet. Mange af de konflikter, der forbindes med de nævnte eksempler, skyldes netop, at et flertals mere eller mindre hensynsløse forsøg på at praktisere det andet alternativ har ført til et mindretals militante krav om at praktisere det første.

Ingen af de to alternativer er attraktive set fra et synspunkt, der lægger vægt på demokrati, tolerance og åbenhed. Derfor er der ingen - forsvarlig - vej uden om politisk sameksistens mellem forskellige folkeslag og kulturelt afgrænsede del-offentligheder. EU-erfaringerne viser i øvrigt, at dannelsen af fællesskaber, der omfatter forskellige kulturelle identiteter, ikke altid opfattes som en trussel mod disse.

Faktisk tværtimod. Mange af de mindretal, vi har nævnt ovenfor, har hilst EU-samarbejdet velkomment. Med andre ord trives der en erkendelse af, at EU *også* er en politisk organisationsform, der giver bedre muligheder end hidtil for at kombinere politisk sameksistens mellem flere kulturelle fællesskaber med den frie udfoldelse af de enkelte kulturelle særpræg.

Respekt for forskelligheder

EU-samarbejdets succes hviler for en stor dels vedkommende på evnen til at holde balancen mellem hensynet til behovet for politisk sameksistens og respekten for forskelligheder. Det er en af de væsentligste grunde til, at man i EU-samarbejdet sjældent vælger de strømlinede løsninger, men må vænne sig til at samarbejdet er særegent og til tider meget omstændeligt. Det er blandt andet grunden til, at alle medlemslandene fortsat bør have en kommissær, at der fortsat bør være væsentlige elementer af mindretalsbeskyttelse i beslutningsprocedurerne, og at det i hvert fald i overskuelig fremtid vil være nødvendigt at bruge så mange ressourcer på oversættelse til alle sprog.

En aktuel dagligdags sag, som sikkert aldrig kommer til særligt mange del-offentligheders kendskab, er et godt eksempel på, hvordan problemstillingen udfolder sig i virkeligheden. Der findes i EU et *Stående Udvalg for Beskæftigelse*, hvor arbejdsmarkedets parter tages med på råd, når Ministerrådet træffer beslutninger om beskæftigelsesrelaterede spørgsmål. Med Amsterdam-traktaten blev der skabt grundlag for et intensiveret beskæftigelsespolitisk samarbejde mellem EU-landene. Blandt andet, fordi samarbejdet nu intensiveres, har Kommissionen fremsat forslag om en strømlining af udvalget, sådan at antallet af medlemmer halveres. Efter forslaget vil der fremover kun være 8 pladser til arbejdstagersiden og 8 til arbejdsgiversiden. Med 15 medlemslande vil alle nationale organisationer ikke længere være sikret repræsentation. Det ville måske for en snæver betragtning være mest praktisk at følge Kommissionens forslag, men sagen er et typisk eksempel på, at de mest "praktiske" løsninger, hvor man handler, som om EU var én stat med én offentlighed, ikke altid er brugbare.

Med Amsterdam-traktaten indrettes beskæftigessamarbejdet sådan, at man i fællesskab vedtager og understøtter de beskæftigelsespolitiske "konvergenskrav", landene skal leve op til, mens staterne beholder beslutningskompetencen, når det drejer sig om, hvordan målene skal forfølges i praksis. Staterne er altså stadig de grundlæggende enheder, når det gælder den faktiske udførelse af beskæftigelsespolitikken, som de nationale arbejdsmarkedsparter skal inddrages i. Vi har med andre ord fået "mere union", men egentlig ikke "mindre nation". Det har netop været hensigten at udvide det demokratiske råderum på beskæftigelsesområdet med muligheden for at træffe fælles beslutninger - *uden* med vold og magt at fravriste staterne deres beslutningskompetence. Det hensyn må også tages, når det gælder offentligheden.

Derfor duer Kommissionens forslag om strømlining ikke. Politikken bliver til virkelighed i staterne, de beskæftigelsespolitiske interesser har deres rod her, og den beskæftigelsespolitiske debat vil blive ført i nationale del-offentligheder. Derfor er det vigtigt, at hver enkelt af disse del-offentligheder er sikret et

bindeled til det sted, hvor de fælles målsætninger fastlægges - og hvor man i øvrigt har lejlighed til at lære af hinandens erfaringer og bringe dem til den nationale del-offentligheds kendskab.

Flere veje til en bedre offentlig debat

Når man leder efter den *europæiske offentlighed*, skal man altså være opmærksom på eksistensen af emnemæssige og kulturelle opsplittings. Som vi har været inde på, synes der kun i begrænset omfang at eksistere transnationale offentligheder i Europa. Der er ingen tvivl om, at der på mange måder vil være demokratiske gevinster forbundet med at udbygge den transnationale offentlighed. Blev del-offentlighederne i højere grad opmærksomme på hinandens argumenter, ville beslutningerne komme til at hvile på et mere kvalificeret grundlag - offentligheden ville bedre kunne udfylde det demokratiske råderum.

Da meget imidlertid tyder på, at kommunikationsmønstrene hænger tæt sammen med forskellige kulturelle fællesskaber - og da det hverken er realistisk eller ønskværdigt at erstatte disse med et fælles-europæisk alternativ - kan man ikke nøjes med at gå denne vej. Og det behøver man heller ikke. Det vil være en mere realistisk strategi at vende blikket mod de nationale del-offentligheder. Naturligvis skal der stadig arbejdes på at få emneopdelte offentligheder til at krydse grænserne. Men det er mindst lige så vigtigt, at de nationale offentligheder i højere grad forholder sig til de europæiske spørgsmål - og til hinanden.

En stor del af behovet for en offentlig diskussion om fælles-europæiske beslutninger kan således dækkes ved, at de nationale offentligheder *hver for sig* orienterer sig mod Europa. I de nationale offentligheder finder vi allerede i dag mange af forudsætningerne for at debattere europæiske forhold, eftersom de fælles medier og sprog er på plads. Det drejer sig derfor om at sikre, at disse nationale offentligheder i tilstrækkeligt omfang forholder sig til spørgsmålene på den europæiske politiske scene. Målsætningen er at fremme en offentlighedsstruktur, hvor endnu flere forskellige del-offentligheder spiller endnu bedre sammen. Kort sagt handler det *både* om at skabe mere transnational debat og om at skabe mere debat om Europa i hver af de nationale offentligheder.

At skulle leve med denne mere komplicerede offentligheds-struktur er ikke blot et nødvendigt onde. For der er god grund til at forvente, at samspillet mellem forskellige kulturelle fællesskaber og del-offentligheder også kan give grobund for større tolerance og åbenhed. Accepten af, at man i forhold til visse beslutninger udgør et fællesskab med folk fra andre europæiske sproggrupper og med lidt andre hudnuancer, kan forhåbentlig gøre det lettere at acceptere, at nogle former for fællesskab også inkluderer folk fra endnu fjernere kulturer, f.eks. flygtninge og indvandrere. De usympatiske former for indadvendt selvtilstrækkelighed, der blandt andet går under betegnelserne intolerance, racisme, kulturel fundamentalisme og velfærdschauvinisme, har ofte haft deres udspring i nationalstatens forherligelse af tanken om ét folk - ét fællesskab. Der er ikke i sig selv noget mærkeligt eller forkert i at kulturelle, nationale bånd danner udgangspunkt for en stærk fællesskabsfølelse. Men forhåbentlig kan oplevelsen

af også at indgå i andre politiske fællesskaber, der bygger på en mindre omfattende identifikation, bevirke, at den nationale fællesskabsfølelse praktiseres på en mere åben, tolerant og solidarisk vis, end det ellers ville have været tilfældet.

Det handler altså ikke om at forsøge at skabe én enkelt offentlighed. Kravene til en velfungerende offentlighed går i stedet på, hvordan emnemæssigt og kulturelt opdelt del-offentligheder hver for sig fungerer og spiller sammen. Det vigtige er ikke, om der eksisterer en enkelt og *samlet* europæisk offentlighed, men om del-offentlighederne *sammen* kan opfylde deres demokratiske funktioner. Skal vi nå dybere i diskussionen af europæisk offentlighed, bliver vi derfor nødt til at vende tilbage til spørgsmålet om, hvilke demokratiske funktioner offentligheden skal udfylde.

Offentlighedens funktion

Vi har allerede været inde på, at vi ser offentligheden som ét af tre sammenhængende aspekter ved et velfungerende demokrati. Offentlighedens demokratiske funktion kan siges at indeholde to elementer. For det første har folk mulighed for at fremsætte deres holdninger og ønsker i offentligheden. Offentligheden kan derfor ses som en slags "antenne" for det politiske system. Det er jævnlige - omend langt fra altid - her, at nye problemer først sættes på dagsordenen. Eksempelvis kom debatten om kvindefrigørelse i 60'erne og 70'erne ikke fra det etablerede politiske etablissement, men fra forskellige kvindebevægelser, der formåede at få debatten til at spille en stor rolle i offentligheden. På samme måde udsprang også den danske A-kraft-modstand af offentligheden.

For det andet er offentlighedens funktion at lade forskellige holdninger påvirke hinanden via gode begrundelser. En velfungerende offentlighed hviler på denne udveksling af argumenter og "gode grunde". Ideelt set er offentligheden det sted, hvor gode argumenter tæller mere end magtforhold, og hvor de reelle problemstillinger og konflikter derfor kommer frem i lyset. Det er naturligvis ikke en realistisk beskrivelse af virkeligheden i noget som helst politisk fællesskab, men et ideal der kan bruges som pejlemærke, når man forsøger at skaffe offentligheden bedre vilkår. De offentlige diskussioner er centrale, fordi de sætter offentligheden i stand til at udfylde det demokratiske råderum med fornuftige og oplyste beslutninger. Demokrati består således af andet og mere end at finde gennemsnittet af de holdninger, borgerne har hver for sig. Det drejer sig også om, hvordan holdningerne får mulighed for at påvirke hinanden. Et "meningsmålingsdemokrati" er utilstrækkeligt, hvis målingen af holdninger ikke følger - og følges af - en oplyst debat, hvor alle har *mulighed* for at fremsætte deres argumenter.

Det er ikke nødvendigt, at alle deltager i alle dele af offentligheden. Det er også rent praktisk en umulighed. Demokratisk styring er i vore dage ofte særdeles teknisk, og for den enkelte er det umuligt at overskue alle aspekter og politikområder på en gang. Problemet bliver ikke mindre i EU-sammenhæng, hvor der skal laves regler, som kan tilpasses 15 forskellige administrative systemer- og endnu flere kulturer. Det er på den baggrund naturligt og nødvendigt, at del-offentlighederne foretager en vis arbejdsdeling. Det vigtige er, at alle berørte skal have adgang til offentligheden, og at der ikke er systematiske skævheder i inddragelsen. Nogle kan så vælge at deltage direkte, andre vil deltage som et

publikum til debatten. Et publikum, der tænker med i debatten og kræver gode grunde for de fremførte standpunkter. Et stykke hen ad vejen handler det derfor om en bestemt måde at forholde sig til politik på.

En velfungerende offentlighed kræver dog også mere håndfaste betingelser opfyldt. For det første bør der være adgang til alle relevante informationer. Det giver sig selv, at en oplyst diskussion kræver, at relevante forhold er belyst. For det andet er det som nævnt vigtigt, at alle har mulighed for at deltage på lige vilkår i offentligheden. Derfor er det specielt vigtigt, at der er gode vilkår også for de mere resourcesvage aktører. Det betyder blandt andet, at der skal være gode muligheder for demokratiske folkelige bevægelser, og for at sociale forhold ikke må spænde ben for deltagelsesmulighederne.

Det var de principielle overvejelser. I næste afsnit *Tendenser i offentligheden* tager vi temperaturen på den aktuelle europæiske offentlighed. Senere igen lægger vi op til en diskussion af, hvordan man ved at styrke de forskellige elementer af offentligheden kan skabe grobund for et mere velfungerende demokrati.

Tendenser i offentligheden

Formålet med dette afsnit er at pege på nogle centrale tendenser i offentlighedens udvikling. Vi vil gerne gøre opmærksom på, at transnationale del-offentligheder *er* under udvikling, samt at det på grund af de store lighedstræk mellem de europæiske lande er sandsynligt, at denne udvikling kan fortsætte.

Lighedstrækkene er i høj grad et produkt af den stigende globalisering. Det betyder, at mange af de fællestræk, der bliver beskrevet, også slår igennem i andre lande end de europæiske. Formålet med dette afsnit er da heller ikke at vise, at europæerne er *specielt* ens, eller har en forudbestemt fælles skæbne. Hensigten er alene at illustrere og underbygge vores påstand om, at de forskellige nationale offentligheder frugtbart kan spille sammen med det europæiske politiske system.

Der findes i dag mange eksempler på transnationale offentligheder, som udfolder politiske diskussioner på tværs af grænserne. De europæiske fagforeninger samarbejder i EFS. Arbejdsgiverorganisationerne i UNICE og CEEP. Flere end 120 natur- og miljøorganisationer samarbejder i European Environmental Bureau. Der er også eksempler på, at mindre interessegrupper finder hinanden på tværs af grænserne. F.eks. har en patientgruppe med sjældne sygdomme fundet sammen på tværs af grænserne for at påvirke EU-lovgivningen om forskning i behandlingen af disse sygdomme ("Orphan drugs"). Der er ligeledes tegn på, at samarbejdet intensiveres i disse år. I efteråret 1998 blev der gennemført en jernbanestrejke i en række sydeuropæiske lande, hvor man for første gang havde en fælles strejkeledelse. Desuden har CO-Metal sammen med organisationens europæiske kolleger lagt op til fælles-europæiske forhandlingsudspil til overenskomstforhandlingerne i de enkelte lande.

Lige siden det europæiske samarbejde startede, er der blevet flere og flere europæiske interessegrupper, og meget tyder på, at udviklingen af de transnationale samarbejder vil fortsætte.^v

Det positive indtryk af de fremtidige muligheder for at skabe transnationale offentligheder understreges af, at *udviklingen* i europæernes tankegang også følges ad. Parallelbevægelser i de nationale offentligheder tyder på, at man i vidt omfang diskuterer det samme på samme tid i de europæiske lande - bare ikke sammen, men hver for sig. I det omfang man diskuterer det samme på samme tid, forekommer det overkommeligt at etablere transnationale offentligheder ved at forbinde de i forvejen parallelle offentligheder.

Allerede inden man går til detaljerede studierne af udviklingen i den offentlige opinion, træder lighederne frem. Ser man f.eks. på de europæiske regerings partifarve er det slående, at mens de borgerlige regeringer dominerede firsernes Europa, har det overvældende flertal af EU-landene i dag - ultimo 1998 - centrum-venstre regeringer. Tilsvarende gennemgribende fællestræk var det ungdomsoprør, der prægede de fleste af landene i halvfjerdsene og det forhold, at man i perioden fra 1981 til 1990 oplevede stigende græsrodsaktivitet i både Danmark, Belgien, England, Tyskland, Irland, Holland Frankrig, Italien og Spanien^{vi}.

Når man ser på meningsmålinger foretaget i EU-landene, opdager man en forbavsende parallelitet. For eksempel har Eurobarometer i en årrække spurgt et repræsentativt udsnit af befolkningerne i 11 EU-lande, hvor ofte de følte, at de ikke udelukkende var borgere i deres eget land, men også borgere i Europa. I flertallet af de lande, hvor niveauet for europæisk identitet er målt, ser vi det samme mønster. Fra 1986 til 1990 falder niveauet for europæisk identitet lidt hvert år, og der bliver færre, som ofte føler sig som europæere. Fra 1990 til 1991 stiger niveauet pludseligt i 10 ud af de 11 lande. Fra 1991 til 1992 falder følelsen af europæisk identitet igen i 7 af landene^{vii}.

Der er tydelige lighedspunkter i udviklingen i opslutningen bag det europæiske samarbejde. I slutningen af 80'erne steg støtten til det europæiske samarbejde således i de fleste medlemslande. Man kan formode, at denne stigning i tilslutningen var en respons på etableringen af det indre marked. I 1991 begyndte tilslutningen derimod igen at falde, muligvis på grund af diskussionerne om Maastricht aftalen^{viii}. Der er altså noget der tyder på, at vi i EU-landene forholder os til de samme problemstillinger, selv om vi kun i ringe grad diskuterer EU's udvikling på tværs af grænserne.

Også i forhold til andre spørgsmål, end dem der vedrører det europæiske samarbejde, er der tegn på, at den offentlige opinion rent faktisk følges ad i de europæiske lande. Det er især blevet påvist af Ronald Inglehart, der har beskæftiget sig med udviklingen, i det han har kaldt post-materialistiske holdninger. Post-materialistisk er ifølge Inglehart den indstilling, som prioriterer det at beskytte ytringsfriheden og at give folk mere indflydelse på regeringens beslutninger højere, end det at bevare orden i samfundet og bekæmpe inflation. I de europæiske lande har man over længere tid oplevet en parallel udvikling af post-materialistiske holdninger på tværs af ret store nationale udsving i de enkelte år. Udbredelsen af de postmaterialistiske holdninger var således nogenlunde stabil i 70'erne, mens den steg meget i løbet af firserne^{ix}.

På samme måde ser man en parallel udvikling i vurderingen af, hvor vigtigt det er at beskytte miljøet. Eurobarometer har i perioden fra 1979 til 1989 jævnligt spurgt folk i medlemslandene, hvor vigtigt de mente det var at beskytte miljøet. I 1976 mente 62,7% af EU-befolkningen, at det var meget vigtigt at beskytte miljøet. Mellem 1976 og 1983 faldt andelen af folk, der mente, at det var meget vigtigt at beskytte miljøet i 7 ud af de 9 daværende medlemslande. I begyndelsen af firserne begynder miljøbevidstheden at stige igen. Fra 1983 til 1989 stiger i samtlige medlemslande andelen, der mener, at miljøbeskyttelse er meget vigtigt. I 1989 mente 77,6% af EU-befolkningen således, at det var meget vigtigt at beskytte miljøet^x. I 90'erne er miljøbevidstheden fortsat med at stige i alle medlemslandene^{xi}.

I spørgsmål om kvinders rolle i samfundet ser man også en parallel udvikling i de europæiske lande. Holdningerne til, hvorvidt politik kun burde være for mænd, er blevet målt i 1975 og 1983 i de 9 lande, der siden 1973 har været en del af det europæiske samarbejde. I samtlige 9 lande er der fra 1975 til 1983 blevet færre, der mener, at politik kun burde være for mænd. Samtidig er der i alle 9 lande blevet markant færre, som mener, at kvinders situation i samfundet er et problem - enten på grund af øget ligestilling eller som følge af den generelle højredrejning i den vestlige verden^{xii}.

Der er således flere tegn på, at man i EU-landene forholder sig til de samme fænomener på samme måde. Europæerne tænker overraskende synkront om væsentlige politiske spørgsmål, om miljø, om det europæiske samarbejde, om kvinders rolle og om de grundlæggende værdier. Det giver håb for, at etableringen af transnationale offentligheder ikke er noget blålys.

Dansk EU-debat

Som vi tidligere har understreget, er det ikke tilfredsstillende kun at se på den transnationale europæiske debat, hvis man gerne vil styrke den offentlige diskussion af EU-politik. Det er også i høj grad nødvendigt at se på de nationale debatter om EU-politikken.

Den danske EU-debat halter på flere punkter. Den danske debat har i en uheldig grad været præget af enkeltsager vedrørende krumme agurker og flugtskilte. Mange gange kommer diskussionen af de fælles-europæiske spørgsmål først meget sent i beslutningsprocessen til Danmark. Kun sjældent bliver offensive bud på den europæiske fremtid debatteret. Ved Europa-Parlamentsvalgene demonstrerer befolkningen en begrænset interesse for EU-forhold. Ved de fire valg til Europa-Parlamentet, der er blevet gennemført i Danmark, har kun omkring halvdelen af vælgerne stemt.

Indtil videre har valgdeltagelsen ved folkeafstemningerne om EU været høj, men flere meningsmålinger viser, at omkring halvdelen af befolkningen følte sig dårligt informeret om Amsterdam-traktaten^{xiii}. Samtidig er danskerne i et vist omfang negativt indstillede over for mere information. I en meningsmåling foretaget på foranledning af Folketingets EU-oplysning gav 46% udtryk for, at de ikke ønskede at få flere emner belyst^{xiv}. Ligeledes har Torben K. Jensen fra Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet dokumenteret, at de danske folketingsmedlemmers internationale engagement i praksis er ret begrænset^{xv}.

Når vi i Danmark på trods af disse kendsgerninger ofte har en livlig EU-debat - og ligefrem i omverdenen berømmes for den - skyldes det først og fremmest, at vi fortsat debatterer Danmarks tilknytning til EU. Derimod diskuterer vi kun sjældent, hvad vi som borgere vil på europæisk plan. De fleste debattører er allerede gået i skyttegravene til de næste debatter om ja eller nej til EU.

Et af de vigtigste politiske spørgsmål, der rent faktisk afgøres i disse år, er ikke spørgsmålet om union eller ej, men derimod spørgsmålet om, hvilken politisk model der skal danne grundlag for det europæiske samarbejde. Det drejer sig altså om "almindelig" politik, hvor der er et højre og et venstre. Her handler det om, hvor grænserne mellem markedet og den politiske styring skal sættes. Om miljø overfor økonomiske interesser. Om velfærdssamfundenes udvikling eller afvikling. Engagementet bliver ensidigt og uden politisk retning, så længe den danske debat foregår i ingenmandslandet mellem skyttegravene i stedet for at stille de helt afgørende spørgsmål: Hvad vil vi foreslå på EU-niveau for at fremme beskæftigelsen, fremme miljøet, sikre u-landene osv. Derfor er det vigtigt at gøre en kraftanstrengelse for at få debatten op af de gamle skyttegrave.

Opsummerende kan vi konstatere, at der allerede findes transnationale offentligheder på en lang række områder, og vi kan også konstatere nogle gode udviklingsperspektiver for de forskellige offentligheder. I den mangelfulde danske debat og det ensidige ja-nej-engagement ligger derimod et stort demokratisk problem. Konklusionen er på mange måder paradoksal. Normalt er det den fraværende fælles europæiske offentlighed, der identificeres som det største problem for et demokratisk Europa. Tager man udgangspunkt i, at det ønskværdige ikke er én fælles europæisk offentlighed, men et samspil af forskellige offentligheder, når man frem til en anden vurdering. Perspektiverne for at opbygge transnationale offentligheder ser nemlig forholdsvis gode ud. Et ligeså svært eller sværere problem ligger i at styrke den nationale debat om det europæiske samarbejde, så alle har de samme muligheder for at deltage i den demokratiske proces.

Skævheder i deltagelsen?

En meget vigtig forudsætning for den offentlige diskussions demokratiske funktion er, at alle har samme *mulighed* for at deltage. Spørgsmålet om, hvordan sociale forhold præger den politiske deltagelse, er ikke ukontroversielt. De samfundsvidenskabelige forskere er i stort omfang uenige om, hvordan det står til med den politiske deltagelse. Om vi i Danmark kan bryste os af i vidt omfang at have udlignet de sociale forskelle i den politiske deltagelse. Eller om social ulighed fortsat præger den demokratiske proces^{xvi}. Samtidig er det svært at finde undersøgelser, der beskæftiger sig med den form for politisk deltagelse, som består af deltagelse i offentligheden - i den offentlige politiske debat. Derfor må vi her affinde os med at se på nogle mere indirekte mål for deltagelsen i den politiske offentlighed.

I forhold til spørgsmålet om hvorvidt alle grupper i samfundet har samme mulighed for at blive hørt i forbindelse med den politiske proces, er det relevant at se på den udbredte lobbyisme i EU-systemet. Flere undersøgelser peger på, at det er de pengestærke interessegrupper, der har lettest ved at påvirke processen^{xvii}. Der er altså en fare for, at penge og ressourcer er afgørende for, hvilke synspunkter der bliver hørt, mens spørgsmålet om, hvorvidt en interessegruppe repræsenterer en stor befolkningsgruppe, kun får mindre betydning for indflydelsesmulighederne. De demokratiske problemer i denne skævhed bør give anledning til, at dette aspekt analyseres nærmere, blandt andet for at fremme overvejelserne omkring, hvordan dette forhold kan ændres.

En lignende social skævhed ser man på det individuelle plan. Spørger man folk selv, viser der sig sociale forskelle mellem dem, der vurderer, at de har indflydelse. Eurobarometer har i 1996 spurgt folk i samtlige EU-lande, om de mente, at de havde indflydelse på EU-institutionerne. I undersøgelsen sagde lavt uddannede, kvinder, arbejdsløse og ældre, at de i mindre grad end andre grupper har politisk indflydelse. De samme sociale forskelle gør sig gældende i forhold til følelsen af indflydelse på de nationale parlamenter^{xviii}.

Det er altså ikke et fænomen, der udelukkende er knyttet til EU, men en generel demokratisk problemstilling. Pointen, om at sammenhængen mellem social lighed og demokrati er vigtig, understreges også, hvis vi et kort øjeblik vender tilbage til den danske afstemning om Amsterdam-traktaten. Her var valgdeltagelsen godt 76%, altså væsentligt lavere end i 1992 (83%) og i 1993 (87%). En analyse foretaget

af valgforskeren Søren Risbjerg viser, at det især var blandt arbejdere, arbejdsløse og lavere funktionærer, at valgdeltagelsen faldt^{xix}. På denne baggrund kunne man frygte en større polarisering, således at de mindre veluddannede gradvist melder sig ud af den demokratiske proces.

En gennemgående pointe i dette debatudspil har været, at demokrati ikke bare afhænger af nogle formelle spilleregler som f.eks. universel stemmeret og ytringsfrihed. Det er også vigtigt, at de sociale vilkår for den demokratiske deltagelse er på plads. Den sociale dimension i EU handler derfor ikke bare om velfærd for landenes befolkninger. Det handler også om at skabe grundlaget for den demokratiske styreform. Det er ikke let at sikre, at alle borgere har lige vilkår i den demokratiske proces, uanset uddannelse, indkomst eller andre sociale forhold. Men det er nødvendigt til stadighed at holde sig denne problematik for øje, også når man diskuterer udviklingen af det europæiske demokrati.

Dette forhold er det måske specielt vigtigt at huske på i forhold til de nye ansøgerlande. Som det tidligere debatudspil fra Nyt Europa *Et helt nyt Europa* slog fast, er det vigtigt, at EU's østpolitik får en stærkere social dimension. Det blev i debatudspillet foreslået, at man lod Kommissionen udarbejde en hvidbog over de sociale forhold i Central- og Østeuropa, Hvidbogen skulle blandt andet danne grundlag for et fælleseuropæisk topmøde^{xx}.

Sammenhængen mellem demokrati, offentlighed og sociale vilkår understreger behovet for, at man hjælper de central- og østeuropæiske lande på vej til gode social-, arbejdsmarkeds- og uddannelsesordninger, således at disse lande har en chance for - også demokratisk - at komme på omdrejningshøjde med EU's nuværende medlemslande.

Hvordan styrkes offentligheden?

- *Nyt Europas forslag*

For at styrke den offentlige diskussion af EU-forhold vil vi gerne *både* øge debatten på tværs af grænserne og forbedre den danske EU-debat. At styrke offentligheden er ikke nogen let sag, og vi bilder os ikke ind, at man én gang for alle har løst problemerne, bare man gennemfører nedenstående forslag. Men det er påtrængende nødvendigt at komme i gang med en diskussion af, hvordan vi indretter demokratiet, så det kan fungere i nutidens globaliserede verden. Vi vil gerne sparke til denne debat med en række forslag. Nogle af forslagene er meget konkrete og praktiske, andre er mere vidtløftige og eksperimenterende. Forslagene er med andre ord meget forskellige, og det afspejler behovet for en indsats på flere forskellige niveauer. Vi ønsker ikke at ende i de sædvanlige institutionelle diskussioner om demokrati og EU. Diskussionen om europæiske offentligheder er langt bredere og i den udstrækning vi nærmer os mere klassiske institutionelle spørgsmål, har vi ønsket at holde os til initiativer, der kan laves inden for de eksisterende traktater.

1. Folketinget skal ændre arbejdsgang i EU-sagerne

Det er et grundlæggende problem i EU-debatterne, at befolkningen alt for ofte befinder sig i en situation, hvor det er umuligt at skelne mellem "skidt og kanel". I et demokrati er det altid nødvendigt for borgerne klart at kunne se, hvem der støtter et standpunkt, og hvem der er imod. Det er i dag ofte uigennemskueligt.

Når fiskerne på havnen i Thorsminde inviterer til møde med alle Folketingets partier om fiskeripolitik, kan de være næsten 100% sikre på, at de af alle partier får besked om, at det fiskerne klager over, "har EU bestemt". Hvis reaktionen er frustration, og vreden bliver vendt mod EU, er det helt forståeligt, selv om "skurken" er en helt anden - nemlig nogle af deltagerne i panelet. For bag enhver EU-beslutningsproces ligger også en dansk beslutning - også i de tilfælde, hvor den objektivt kan være vanskelig at finde frem til.

Først et af de mere åbenlyse tilfælde. I Folketingets Europaudvalg har der været et flertal for at støtte direktivet eller forordningen, der ligger bag. Politikerne på podiet i Thorsminde har altså slet ikke ret i, at "EU" har besluttet det. Tværtimod har deres partier enten sagt ja eller nej (tja, forekommer også, men det tæller som et ja!). Politikerne i panelet slipper altså for billigt, og demokratiet svækkes.

Andre gange har Danmark været i mindretal i EU's ministerråd, men så er den korrekte melding til fiskeren på havnen at fortælle, hvilke lande der har støttet reglen, hvordan et flertal i Europa-Parlamentet har stemt samt redegøre for, at et flertal i Danmark er imod reglen - og eventuelt fortælle, hvad dette flertal vil gøre for at ændre reglen. Tilbage er så de svære tilfælde, hvor det vitterligt er næsten umuligt at finde ud af, hvem der har bestemt hvad. Det gælder i komitéprocedurer og andre "administrative" sammenhænge i Kommissionen. Her er brug for et stærkt politisk engagement i de kommende år for at få sagerne frem i lyset og op på politisk niveau.

Men selv med den sidste krølle på sagen er det egentlig helt banalt. For at demokratiet kan fungere skal borgeren kunne se forskel på "ven" og "fjende" og kunne gennemskue sagens hovedpunkt. Og selv om "EU" i sig selv slet ikke kan være "fjenden" i ovenstående beskrivelser, er der ikke tvivl om, at det opleves på den måde. Det kan kun ændres ved, at Folketinget og det enkelte folketingsmedlem nyvurderer sit arbejde helt fra grunden. Folketingets fagudvalg må grundigt ind i EU-sagerne allerede fra starten. Det kræver også langt mere åbenhed i Danmark, ligesom det kræver, at hvert enkelt folketingsmedlem sætter sig bedre ind i EU-sager. Han eller hun skal kunne svare på EU-sager akkurat så godt, som han eller hun kan svare på spørgsmål om lovgivningen om efterløn. Det er politik af helt samme slags. Det er ikke mere mystisk, fordi den formelle beslutning tages på et Ministerrådsmøde i Bruxelles.

Vi er dermed milevidt fra den gængse forestilling om, at EU-sager er Udenrigspolitik (med stort U) - og dermed regeringens ansvar. Masketørrelser, rapspriser, emissioner fra affaldsforbrændingsanlæg, sikkerhedsregler for hjemmehjælpere, antal dyr pr. hektar, tilsætningsstoffer i fødevarer og så videre kan vi ikke blive ved med at opfatte som Udenrigspolitik. Følgende krav bør derfor kunne stilles til Folketingets arbejdsgang:

- Folketingets fagudvalg skal inddrages i behandlingen af alle EU-forslag fra starten, således at der sikres en grundig behandling af EU-direktiver med mulighed for, at borgere blander sig gennem henvendelser og deputationer. Udvalgene skal rapportere om deres behandling - og eventuelle konklusioner - til Europaudvalget.
- Alle hvidbøger og grønbøger skal behandles i offentlige høringer, der afsluttes med stillingtagen til, om der skal sendes synspunkter om hvid- eller grønbogen til Kommissionen. Mindretal skal sikres udtaleret.
- Folketinget skal sikre langt større åbenhed om behandlingerne af EU-sager - bl.a. gennem åbne møder - således at offentligheden får mulighed for at blande sig - også i starten af beslutningsprocessen.

2. Den europæiske dimension i de folkevalgtes arbejde skal styrkes.

Både de valgte Europa-parlamentarikere og folketingsmedlemmerne kan i langt højere grad medvirke til at skabe europæiske offentligheder. Det er oplagt, at Europa-parlamentarikerne indgår direkte i en sådan sammenhæng, men samtidig må man konstatere, at de faktisk ret sjældent i den danske debat opleves som skabere af transnationale offentligheder. I stedet handler det alt for ofte om at placere sig i forhold til danske debatter. Parlamentarikerne bør i langt højere grad forsøge at formidle forståelse af, at vi i EU har den samme politiske dagsorden, og at den politiske diskussion forløber parallelt i de forskellige EU-lande. Vi opfordrer derfor til,

- at MEP'erne definerer sig som europæiske politikere og ændrer deres ambitioner i retning af at "slå igennem" - politisk og i medierne - på europæisk plan.
- at de politiske partier parallelt med "markedsføringen" af deres egne kandidater gør en indsats for at gøre mindst 1 europa-parlamentariker fra samme politiske familie fra et andet land kendt i Danmark.
- at hvert folketingsmedlem indstiller sig på, at hun/han skal bruge ca. 1/3 af sin tid på at sætte sig ind i EU-spørgsmål. EU-sager er ikke udenrigspolitik forbeholdt ministre og embedsmænd, men bør heller ikke være forbeholdt Folketingets Europaudvalg.

Samtidig anbefaler vi, at man styrker de forskellige parlamentariske organers arbejde i forhold til EU:

- De nationale parlamentarikere bør udnytte de nye muligheder i Amsterdam-traktaten til fornyet samarbejde. I paragraffen om samarbejdet i COSAC, EU-samarbejdsorganet for de nationale parlamentarikere, åbnes der for en række muligheder for at udvikle samarbejdet. En mulig samarbejdsmodel kunne være samme ret til at stille forslag, som man har i Nordisk Råd. Her kan parlamentarikere stille forslag til Nordisk Ministerråd, der er forpligtet til at svare. På samme måde vil forslag fra COSAC kunne sættes på EU's Ministerråds dagsorden, og Ministerrådet skal så efterfølgende svare.
- Der bør ske en fortsat udbygning af det samarbejde, som er sat i gang på dansk initiativ med årlige møder og opbygning af kontaktsystemer mellem EU-landenes miljøudvalg. Initiativet bør knyttes tættere til det traktatfæstede samarbejde. Samtidig bør andre udvalg opbygge tilsvarende systemer.

3. En fortsat dansk indsats for større gennemsigtighed

Åbenhed og aktindsigt i EU-sagerne blev drøftet både i forhandlingerne om det indre marked i 1984-86 og på regeringskonferencen om Maastricht-traktaten i 1991-92, men uden resultat. Først i de forhandlinger, der kom i gang *efter* Maastricht-afstemningerne i Danmark og Frankrig, kom åbenhed for alvor på dagsordenen. Det skete i høj grad på dansk initiativ. Topmøderne i Birmingham og Edinburgh vedtog således at indføre regler om aktindsigt og åbenhed. Siden er der gennemført en række forbedringer, både når det gælder aktindsigt, adgangen til information og indsigt i lovgivningens tilblivelse.

Med Amsterdam-traktaten er principperne om aktindsigt og åbenhed blevet en del af EU-traktaterne. I de indledende bestemmelser (præamblen) fastslås det, at beslutningerne skal træffes *så åbent som muligt*. Samtidig indføres der en helt ny artikel, 255, som fastslår, at alle unionsborgere har ret til aktindsigt. EU får 2 års frist efter traktatens ikrafttrædelse - sandsynligvis medio 1999 - til at fastlægge generelle regler for aktindsigten. Disse generelle regler skal så udmøntes i forretningsordenen for

henholdsvis Europa-Parlamentet, Kommissionen og Rådet. Da disse områder siden 1992 har haft høj prioritet i den danske indsats i EU og i den offentlige debat i Danmark, ligger der en særlig forpligtelse på Danmark for at skabe en dynamisk proces, der ender med det endelige gennembrud for åbenhed og aktindsigt i hele EU-systemet. Derfor foreslår vi, at Danmark - evt. sammen med Sverige, der har de mest åbne regler nationalt - udarbejder et konkret forslag til regler, der bl.a. går ud på

- at fjerne den eksisterende generelle bestemmelse om, at aktindsigt kan afvises alene af hensyn til fortroligheden (tavshedspligten) i forbindelse med Rådets drøftelser. (I 1996/97 var det begrundelsen for 68 % af afslagene på aktindsigt).
- at ændre den generelle undtagelsesbestemmelse, der i dag gælder, når et medlemsland ved lov har klassificeret egne oplysninger som fortrolige.
- at arbejde for, at de overordnede bestemmelser om åbenhed i Amsterdam-traktatens præambel ikke indskrænkes til at gælde for søjle I, men også udmøntes i en øget åbenhed i beslutningsprocesserne i søjle II og III.
- at arbejde for, at præambelens bestemmelser også får betydning for arbejdet i komité-systemet
- at give offentligheden bedre muligheder for at kunne følge den indgående post - f.eks. ved at indføre åbne postlister.
- at Danmark - evt. i samarbejde med Sverige - inviterer den europæiske presse til at bidrage til denne proces ved at arrangere et eller flere seminarer, der drøfter hovedelementerne i et kommende udspil om åbenhed og offentlighed i EU-systemet.

4. Pressen skal bidrage mere til offentlighedernes sammenvævning

De sidste år har den samlede danske presse øget dækningen af EU-sager blandt andet gennem bemandinger af redaktioner i Bruxelles. Alligevel er det sjældent, at aviser, TV og radio udnytter den unikke situation i Europa, at man kan give publikum indblik i helt parallelle diskussioner i andre EU-lande. Hvor tit er det en politiker eller en græsrodsaktivist fra et andet land, der repræsenterer "det danske synspunkt"? Og hvor tit er de nævnt med billede i aviserne eller i TV?

Ringkøbing Amts Dagblad opfatter det sikkert kun yderst sjældent som naturligt at referere fiskeridebatten i Skotland eller i Holland, bortset fra de situationer, hvor det er os imod skotterne, eller os imod de hollandske bundtrawlere. Men det kunne da være spændende at opdyrke en "fiskerioffentlighed" omkring Nordsøen, hvor læserne kunne begynde at få hold på de rigtige politiske modsætninger. På tværs af grænserne kunne vi kende markante debattører og deres synspunkter om

udsmidning af fisk, om maskestørrelser osv. Chancen for, at det ville medvirke til bedre beslutninger, er desuden overhængende! Til fremme af pressens europæiske internationalisering foreslår vi,

- at der sker en aktiv udvikling af journalistikken, både gennem en udvikling af de journalistiske uddannelser og gennem avisernes efteruddannelse af egne medarbejdere. Det er nødvendigt både at styrke tankegangen om deltagelse i del-offentligheder på tværs af grænserne og at vænne nyhedsformidlerne til i højere grad at integrere EU-stoffet i de traditionelle stofområder som f.eks. kultur og erhvervs politik. EU-stoffet skal væk fra udenrigssiderne og ind i resten af avisen.
- at de nationale public service TV-kanaler sammen opretter en ekstra TV-kanal på europæisk niveau, der prioriterer kritisk og saglig debat højt.

5. NGO'ere og andre folkelige organisationers europæiske arbejde skal styrkes

Som påpeget ovenfor betyder den udbredte lobbyisme i EU en stor risiko for skævheder i indflydelsesmulighederne. Det skyldes blandt andet, at det kræver store økonomiske og analytiske ressourcer at påvirke de oftest særdeles indviklede og teknisk betonedede spørgsmål, der reguleres i EU-regi. I sig selv er der ikke noget i vejen med lobbyisme. Det er blot EU-udtrykket for den velkendte danske "inddragelse af de berørte parter". Udfordringen består derfor ikke i at bekæmpe lobbyismen, men i at balancere den. Det kan kun gøres ved at styrke de folkelige bevægelser som blandt andet beskæftiger sig med miljø-, forbruger-, menneskerettigheds- og faglige spørgsmål. Disse organisationers virke danner modvægten til den lobby, der repræsenterer pengestærke særinteresser. Derfor foreslår vi,

- at der fra dansk side gøres en indsats for, at bevillingerne til de folkelige organisationers virke og samarbejde på tværs af grænserne ikke beskæres i den kommende omlægning af EU's budget. Tværtimod bør disse bevillinger forøges, ligesom der i særlig høj grad bør sættes på at støtte udviklingen af balancerede og EU-relaterede civilsamfund i de kommende medlemslande.
- at såvel Kommissionen som den danske regering drager større omsorg for at inddrage de folkelige bevægelser og interesseorganisationer, hver gang den politiske beslutningsproces ændrer karakter. Det mest iøjnefaldende eksempel på dette behov findes i miljøsektoren. I Amsterdam-traktaten forpligter EU sig til at integrere hensynet til bæredygtighed i samtlige sektors beslutninger. Der er tradition for, at de grønne organisationer inddrages i miljøsektoren, men med sektorintegration flytter nogle af miljøbeslutningerne til andre sektorer og det er vigtigt, at den grønne indflydelse flytter med. Derfor bør de grønne organisationer, både i dansk og i EU-sammenhæng, sikres adgang til alle miljørelevante udvalg - også uden for den traditionelle miljøsektor.
- at de folkelige organisationer sikres håndfaste virkemidler, når de overvåger opfølgningen af EU-beslutninger. Hvis et medlemsland forsømmer sine forpligtelser eksempelvis i forbindelse med EU-direktiver om miljø- og arbejdstagerbeskyttelse, må organisationerne i dag nøjes med at *opfordre*

EU-kommissionen til at anlægge sag ved EF-domstolen, medmindre de kan dokumentere at have en retlig interesse i sagen. EF-domstolen bør revidere og udvide sin opfattelse af, hvad der udgør retlige interesser, sådan at disse organisationerne i højere grad får adgang til *selv* at anlægge sager.

6. Modvirkning af opsplitning i et Over-Europa og et Under-Europa

Der er en overhængende fare for, at der breder sig den opfattelse, at EU er "elitens projekt". For det første på grund af de sociale forskelle i den demokratiske deltagelse. Det er nødvendigt i højere grad at være opmærksom på, hvordan disse forskelle sætter sig igennem, og hvordan de kan udjævnes. For det andet er det nødvendigt at sikre, at også de svagere grupper i samfundet har en god grund til at have interesse for EU-samarbejdet. Vil man undgå, at EU alene bliver elitens projekt, er det vigtigt, at der i det europæiske samarbejde er instrumenter, som kan forbedre dagligdagen for dem, der ikke tilhører eliten. Vi forslår derfor,

- at den sociale dimension styrkes og udbygges. Det nye beskæftigelsessamarbejde skal have høj prioritet og gennemføres under størst mulig åbenhed. Det er vigtigt at henlede de europæiske befolkningers opmærksomhed på, at krav om øget beskæftigelse og bedre beskyttelse på arbejdsmarkedet nu kan rettes mod EU-systemet. Dette kan kun ske, hvis samarbejdets indhold berettiger sådanne krav og forventninger.
- at der afholdes en fælleseuropæisk konference med deltagelse af forskere, politikere og organisationer om forholdet mellem demokratisk deltagelse og sociale forhold. Konferencen skal sætte denne debat på dagsordenen, belyse problematikken og pege på konstruktive tiltag.
- at der afholdes et europæisk topmøde mellem EU's stats- og regeringschefer om de sociale forhold i Østeuropa. Nyt Europa har i øvrigt stillet dette forslag i debatbogen *Et helt nyt Europa* fra maj 1998

7. Nye redskaber til folkelig inddragelse - åbne del-offentligheder

EU-beslutningernes omfattende kompleksitet giver blandt andet anledning til, at offentligheden splittes op i forskellige emnemæssige del-offentligheder. Det er altså helt naturligt, at alle ikke kan være med til alt. Problemet er bare, at mange ikke er med til noget som helst. Det er ingen udvej at læne sig tilbage og satse på det repræsentative demokrati. Som beskrevet ovenfor kan de folkevalgte sagtens gøre en bedre indsats, men uanset hvor god en indsats de leverer, vil de aldrig alene kunne udfylde vore dages demokratiske råderum. De vil altid være henvist til at læne sig op ad bureaukrater, eksperter, lobbyister og græsrodder. De folkevalgte opererer med andre ord inden for specialiserede del-offentligheder. Disse del-offentligheder trænger til en folkelig indsprøjtning. Men den kommer ikke af sig selv. Derfor må nye redskaber tages i brug. Vi har tre forslag, som kan bidrage til at åbne de danske dele af EU-debatten for folkelig deltagelse^{xxi}:

- Som opfølgning på den danske magtudredning, der i øjeblikket er under udarbejdelse, bør der oprettes et *Demokratisk Råd*. I de forskellige del-offentligheder findes talrige “Råd” med specialiserede opgaver. Mest kendt er vel det Økonomiske Råd – *vismændene* kaldes formandskabet - som tager temperaturen på økonomien og foreslår løsninger på de mest presserende problemer. Det Demokratiske Råds opgave skulle på tilsvarende vis være at tage temperaturen på demokratiet, der er mindst lige så foranderligt og komplekst som økonomien. Det Demokratiske Råd skulle have mulighed for at foretage “demokratisk revision”: Følge europæiske (og danske) beslutningsprocesser med henblik på at fremkomme med forslag til, hvordan de bedre kan organiseres, så der bliver bedre plads til ind-, mod- og medspil fra borgere og organisationer uden for de sædvanlige beslutningscirkler.
- Bedre demokratisk vejvisning. I erkendelse af, at beslutningsprocesserne reelt foregår i del-offentligheder, som omfatter langt flere aktører end de folkevalgte, bør der gives en bedre vejvisning til disse del-offentligheder. Hvis man som almindelig borger ønsker adgang til EU-beslutningsprocesserne, kan man naturligvis henvende sig til Europa-parlamentarikerne, til medlemmerne af Folketingets Europaudvalg eller til den relevante minister. Men i de fleste tilfælde kræver det assistance at trænge endnu dybere ind i en given del-offentlighed. Derfor bør der oprettes en *politisk rådgivningstjeneste*, som kan vejlede interesserede borgere i, hvordan beslutningsprocesserne er skruet sammen, og hvordan man bedst skaffer sig adgang til dem. I praksis kunne rådgivningstjenesten organiseres af oplysningsforbund og EU-organisationer i samkvem. En forløber for projektet kunne være at udbygge Folketingets EU-oplysning med denne funktion.

De former for analyse, information og vejledning som beskrives ovenfor, vil være nyttige hjælpemidler for den interesserede borger. Men de vil næppe gøre den store forskel for de knap så interesserede. Og de knap så interesserede borgere er formentlig de fleste - fordi mange af de vigtige beslutningsprocesser er så langstrakte og indviklede, at deltagelse ikke ser ud til at være umagen værd. Derfor bør der eksperimenteres med nye deltagelsesformer, som bygger på nye principper. En idé kunne være at overføre princippet om det “borgerlige ombud”, som vi kender fra domstolene, til den politiske offentlighed. Vi forslår,

- at der laves forsøg med *beskikkede offentligheder* i forbindelse med konkrete EU-beslutningsprocesser, f.eks. udformningen af en ny landbrugspolitik. En beskikket offentlighed ville være et tilfældigt udvalgt, repræsentativt udsnit af befolkningen på måske 100 personer, som fik adgang til at følge beslutningsprocessen fra første parket. Den beskikkede ville få et “grundkursus” i EU’s landbrugspolitik og fri adgang til at stille spørgsmål til de involverede “politiske professionelle” - som vel at mærke får pligt til at svare. De beskikkedes inddragelse ville formentlig give beslutningstagerne noget at tænke over. Men herudover ville den forhåbentlig også have en spredningseffekt. De beskikkedes deltagelse i debatten - som bør formidles af medierne - ville være

en nyskabelse, som forhåbentlig kunne give andre såkaldt "almindelige mennesker" en ikke-professionaliseret indgangsvinkel til beslutninger, som de normalt ikke følger med i.

Litteratur:

Andersen, Jacob, 1998, "Fra folkestyre til fællesstyre - strategi for en demokratisk magtovertagelse", Gyldendal.

Andersen, Svein og Kjell Eliassen, 1996, "The European Union: How democratic is it?", Sage Publications.

Eurobarometer nr. 45, foråret 1996.

Eurobarometer, "Europeans and the Environment in 1992", august 1992.

Habermas, Jürgen, 1996, "Between Facts and Norms", Polity Press.

Hansen, Allan Dreyer m.fl., 1995, "Modernisme og Postmodernisme - filosofi og politik, en debat", Undervisningsserien nr. 2/95, Institut for Statskundskab, København.

Harste, Gorm, 1998, "Demokratisk overskud", kronik i Politiken 26.05.98

Hix, Simon, 1995, "Parties at the European Level and the legitimacy of EU Socio-Economic Policy", Journal of Common Market Studies, vol. 33. no. 4.

Hix, Simon, 1998, "Elections, Parties and Institutional Design: A Comparative Perspective on European Union Democracy", West European Politics, vol. 21, no. 3.

Hofrichter, Jürgen og Karlheinz Reif, 1990, "Evolution of Environmental Attitudes in the European Community", pp. 119-164 i Scandinavian Political Studies, vol 13, no. 2.

Howe, Paul, 1995, "A Community of Europeans: The Requisite Underpinnings", Journal of Common Market Studies, vol. 33. no.1.

Howe, Paul, 1997, "Insiders and Outsiders in a Community of Europeans: A reply to Kostakoulou" Journal of Common Market Studies, vol. 35. no.2.

Jacobsen, Kerstin, 1997, "Discursive Will Formation and the Question of Legitimacy in European Politics", Scandinavian Political Studies, vol. 20. no. 1.

Jensen, Torben K., 1995 "Partierne, Europaudvalget og europæiseringen, Politica, årg. 27, nr. 4.

Kostakoulou, Therodora, 1997, "Why a 'Community of Europeans' could be a Community of Exclusion: A Reply to Howe", Journal of Common Market Studies, vol. 35. no.2.

Larsen-Jensen, Claus og Sune Bøgh, 1996, "Europas fagbevægelse - fagbevægelsens Europa?", Fremad.

Listhaug, Ola, 1995, "Komparativ offentlig opinion, nasjonale forskjeller og europeisering: En oversigt over nyere forskning", Working Paper, no. 2/95, ARENA.

Niedermayer, Oskar og Richard Sinnott, 1995, "Public Opinion and Internationalized Governance", *Beliefs in Government*, vol. 2, Oxford University Press.

Den norske Europa-bevægelse, 1997, "Medlem uden folkestyre".

Sejersted, Frederik, 1997, "EØS og Folkestyret".

Schlesinger, Philip, 1997, "From Cultural Defense to Political Culture: Media, Politics and Collective Identity in the European Union", særtryk 97/7, ARENA.

Sperling, Vibeke, Søren Riishøj, Ole Wæver, Thomas Pedersen, Lars Olsen og Søren Keldorff, 1998, "Et helt nyt Europa", *Nyt Europa*.

Sørensen, Georg, 1997, "Suveræniteten: Formel og faktisk", DUPI's FOKUS-serie, nr. 1.

Van Deth, Jan og Elinor Scarbrough, 1995, "The Impact of Values", *Beliefs in Government*, vol. 4, Oxford University Press.

Weiler, Joseph H. H., 1997, "The European Union Belongs to its Citizens: Three immodest Proposals", *European Law Review*, vol. 22.

Weiler, Joseph H. H., 1997, "Legitimacy and Democracy of Union Governance" i "The Politics of European Treaty Reform" red. G. Edwards & A. Pijpers, Pinter.

ⁱ En af de mest markante talsmænd for offentlighedens og den magtfrie samtales centrale betydning i demokratiet, den tyske sociolog og filosof Jürgen Habermas, har da også i sine seneste værker lagt vægt på, at offentligheden må støttes af retslige procedurer for at kunne udfylde sin demokratiske funktion. Se f.eks. Habermas, 1996, "Between Facts and Norms", Polity Press.

ⁱⁱ Sejersted i DUPI Reprint, 2/98 fra Nytt Norsk Tidsskrift, 1/97 og den norske Europabevægelse, nov. 1996.

ⁱⁱⁱ Harste, 1998.

^{iv} *ibid.*

^v Andersen og Eliassen, "EU-lobbying: Between Representativity and Effectiveness", p. 44, i Andersen og Eliassen, 1996.

^{vi} Gundelach, "Grass-Roots Activity", p. 422 i Van Deth og Scarbrough 1995.

^{vii} Duchesne og Frogner. "Is there a European Identity?", p. 199, i Niedermayer og Sinnott, 1995.

^{viii} Niedermayer, "Trends and Contrast", pp. 67-69, i Niedermayer og Sinnott, 1995

^{ix} Scarbrough "Materialist-Postmaterialist Value Orientations", pp. 129-132, i Van Deth og Scarbrough, 1995.

^x Hofrichter og Reif, "Evolution of Environmental Attitudes in the European Community", pp. 119-164, i *Scandinavian Political Studies*, vol. 13, no. 2, 1990.

^{xi} Eurobarometer, "Europeans and the Environment in 1992", august 1992.

^{xii} Lundmark, "Feminist Political Orientations", pp. 256-265, i Van Deth og Scarbrough, 1995.

^{xiii} Vilstrup fandt 27. maj 1998, at 41% følte sig dårligt informeret. Sonar fandt 27. maj 1998, at knapt halvdelen af vælgerne følte sig dårligt eller meget dårligt informerede, Jysk Analyse Institut fandt 22.-23. april 1998, at 73% følte sig ret dårligt, meget dårligt eller slet ikke informeret.

^{xiv} Jysk Analyse Institut på vegne af Folketingets EU-oplysning, foretaget d. 22.-23. april 1998.

^{xv} Jensen, 1995.

^{xvi} Se f.eks. Dreyer Hansen m.fl., 1995.

^{xvii} Andersen og Eliassen, "EU-lobbying: Between Representativity and Effectiveness", pp. 41-57, i Andersen og Eliassen, 1996.

^{xviii} Eurobarometer nr. 45, foråret 1996, pp. 94-95.

^{xix} Ugebrevet Mandag Morgen, 8. juni 1998.

^{xx} Sperling m.fl., 1998.

^{xxi} Forslagene beskrives udførligt i Jacob Andersens “Fra folkestyre til fællesstyre - strategi for en demokratisk magtovertagelse”, 1998.